

דתישכונע

פרשת חקת, תש"פ, מספר 1374

חטאו של משה ב"מי מריבה" נותר תעלומה!

שמעון שרביט

צן על אֲשֶׁר לֹא קִדְשְׁתֶּם אוֹתִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (דב' לב:נא).

ככלל, העיון בפירושים מעלה, שרק מקצת מהפרשנים נתנו דעתם ללשוניות שבהם ה' מתייחס לחטא ולעונש כאן ובאזכורים האחרים, ובמיוחד בהתייחס לשימוש בביטויים החמורים כלפי משה ואהרן מפי הגבורה: לא האמנתם בי להקדישני, על אשר מריתם את פי, על אשר מעלתם בי, על אשר לא קדשתם אותי. כידוע, רבים עסקו בחטאו של משה והתעלמו מכך, שכמעט בכל מקום בתורה החטא והעונש מיוחסים למשה ולאהרן כאחד.² המאמר מבקש לעקוב אחרי גלגוליהם של הפירושים העיקריים, שנאמרו במרוצת הדורות, מן המאה ה"א ועד למאה ה"ח,³ דרך סקירותיהם של מספר פרשנים שבחנו אותם וביקרו אותם.

ב. ריבוי הפירושים: "ג חטאים"!

פירושו של רש"י (צרפת, המאה ה"א) מבוסס על המדרש:⁴ "להקדישני – שאילו דברתם אל הסלע והוציא, הייתי מקודש לעיני העדה" (במ' כ:יב). פרשנים רבים לא יכלו לקבל פירוש זה כפשוטו, מפאת היותו 'פשטני' מדי, אולם היו מהם שהרחיבו אותו מעט כדי שיתיישב עם שאר הכתובים. והנה כבר במאה ה"ב נתגבשו שמונה פירושים, שר' אברהם אבן-עזרא (ספרד, המאה ה"ב) מונה בפירושו, מבלי לנקוב בשמות המפרשים (פרט לאחד), ודוחה אותם: "קח את המטה – יש בכאן פירושים רבים... והפירוש הנכון בעיני אגלנו ברמיזות... ואמת, כי השם אמר למשה ולאהרן ודברתם, ולא דברו בעבור מריבת העם עם משה. והכה הסלע, ולא יצאו מים עד שהכה פעם שנית. והנה לא קדשו השם" (במ' כ:ח).

ואשוב לר' יצחק עראמה: בהקדמתו הוא מבטל את דעת מי שחושב שמשה לא חטא, והוא מצטט את דברי הברייתא: "דתניא רבי שמעון בן אלעזר אומר: אף משה ואהרן בחטאם מתו, שנאמר יען לא האמנתם בי" (שבת נה ע"א). והוא ממשיך: "ואני שמעתי מאחד מחכמי פלוסופי עמנו ומחשוביהם (הוא ר' אברהם בן ר' שם טוב), שהיה מחטיא (=חושב לחוטא) מאד האומר כי משה [לא] חטא

א. הצגת הבעיה

קח את המטה והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו והוצאת להם מים מן הסלע והשקית את העדה ואת בעירם. ויקח משה את המטה מלפני ה' כְּאֲשֶׁר צִוָּהוּ. ויקהלו משה ואהרן את הקהל אל פְּנֵי הַסֶּלֶעַ ויאמר להם שמעו נא המרים המן הסלע הֲזֵה נוֹצֵיא לָכֶם מִיָּם. וירם משה את ידו ויך את הסלע במטהו פעמים ויצאו מים רבים ותשת העדה ובעירם. ויאמר ה' אל משה ואל אהרן יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל לכן לא תביאו את הקהל הֲזֵה אל הארץ אשר נתתי להם (במ' כ:ח-יב).

הכול שואלים: מה היה חטאו החמור של משה במי מריבה, שבגיננו נגזר עליו שלא ייכנס לארץ? איני מכיר שום עניין נוסף בתורה, שנאמרו בו פירושים כה רבים, שונים ומשונים. לכאורה, הכול 'מפורש' בכתובים: מצוות ה' מפורשת, מעשהו של משה מפורש וגם עונשו מפורש.

ואכן, ההוגה והפרשן ר' יצחק עראמה, ממגורשי ספרד ופורטוגל (ספרד, סוף המאה ה"ט), היטיב לנסח את הבעייתיות הזו בהקדמתו לחיבורו "עקדת יצחק", הן באמצעות משל תלמודי והן בלשונו המליצית:

והיא (הבעיה) הקשה והחזקה מכלן בחטאו של משה רבינו וענשו. שהרי שולחן והרי בשר והרי סכין לפנינו ואין לנו פה לאכל (קידושין מו ע"א). וזה כי מצות השם למשה היא כתובה לפנינו, והמעשה אשר עשה לא נעלם מנגד עינינו, ומחרון אף השם יתברך עליהם נשתומם לבנו, ואין אתנו פירוש על זה שישכך את האזן בחטא וביישוב הכתובים.

לאמיתו של דבר, פרשת 'מי מריבה' נזכרת בעוד שלושה מקומות בתורה ופעם נוספת בספר תהלים,¹ אלא שמקצת הפרשנים התמקדו בסיפור המעשה בפרשתנו ולא נתנו את דעתם לפסוקים האלה. האזכורים בתורה הם: "ויאסף אהרן אל עמיו כי לא יבא אל הארץ אשר נתתי לבני ישראל על אשר מריתם את פי למי מריבה" (במ' כ:כד); "כְּאֲשֶׁר מַרִּיתֶם פִּי בְּמִדְבַר צֶן בְּמַרְיַבַת הָעֵדָה לְהַקְדִּישְׁנִי בְּמִיָּם לְעֵינֵיהֶם הֵם מִי מַרְיַבַת קָדְשׁ" (במ' כז:יד); "עַל אֲשֶׁר מְעַלְתֶּם בִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִי מַרְיַבַת קָדְשׁ מִדְבַר

2 ומקצת הפרשנים מתייחסים לסיפור הדומה "מִסָּה וּמַרְיַבָּה" (שמ' יז:ז).

3 כולם פרשני מקרא הם, להוציא שני הוגי דעות חשובים: רמב"ם (שמונה פרקים, פרק ד). ור' יוסף אלבו (ספר העיקרים, מאמר ד, כב).

4 במדבר רבה, חוקת, יט, ט.

* שמעון שרביט הוא פרופסור אמריטוס של אוניברסיטת בר-אילן ורקטור המכללה האקדמית אשקלון.
1 תה' קו:לב-לג: "ויקציפו על מי מריבה וירע למשה בעבורם. כי המרו את רוחו ויבטא בשפתיו".

המפרשים ז"ל כנזכר והוא היותר נאות לפי הענין.

ואולם, ר' יצחק עראמה ער לביקורת שנמתחה על פירוש זה, ועל כן "אנו צריכין לסקל הדרך הזה מכמה אבני בלסטראות (=חיצו ביקורת), שנזרקו לעומתו מגדולי המורים כי רבים הנה, כמו שזכרנו אותם תחלה וכמו שיזכרו לפי דרכנו".

ר' יצחק אברבנאל, בן זמנו של ר' יצחק עראמה, גם הוא ממגורשי ספרד ופורטוגל (ספרד, סוף המאה הט"ו), מונה אף הוא עשר דעות ודוחה אותן, ולבסוף הוא מציע את דעתו שלפיה, עונשי משה ואהרן הם בעיקר על חטאיהם בעבר:

ולבך תשית לדעתי: ודעתי בזה שמשה ואהרן שניהם נענשו בעבור עונות שעשו, אם אהרן בעוון העגל, ואם משה אדונינו ענין המרגלים, וכן העונש הזה לא היה למשה ולאהרן על מי מריבה לבד... וכדי לכסות עליהם ולחוס על כבודם, תלה ענשם עד מי מריבה, על אשר מרו דברי השם... כי הוא הישר והיותר מתישב מכל הדעות אשר זכרתי.

ואדלג בזמן ובמקום לפירוש "אור החיים" לר' חיים בן עטר (מרוקו, המאה ה"ח). אף הוא מונה עשרה פירושים ושמות מחבריהם בצידם, והוא מסכם: "הנה כל העשרה דרכים אינם מוציאים אותנו ידי חובת האמת, וצא ולמד מה שטען רמב"ן על ג' מהם ודחאם, ומה שטען ראב"ע על ג' אחרים ודחאם, ואני טוען על השאר". ובכן, מה היה החטא לדעתו? ציווי ה' "קח את המטה" (במ' כ"ח) נשמע למשה דו-משמעי (דיבור או הכאה?). הוא התלבט והכריע לטובת ההכאה: "לזה יותר אבחר להכות ואטה לפירוש היותר צודק במשמעות מאמר קח את המטה".

אחתום את מאמרי בדבריו המקסימים והמחכימים של שמואל דוד לוצאטו (איטליה, המאה ה"ט): "משה רבינו חטא חטא אחד והמפרשים העמיסו עליו שלושה עשר חטאים ויותר, כי כל אחד מהם בדה מליבו עוון חדש... אשר על כן כל ימי נמנעתי מהעמיק החקירה בדבר הזה, מיראה שמא מתוך חקירותי יצא לי פירוש חדש, ונמצאתי גם אני מוסיף עוון חדש על משה רבינו".

ואולם, ספק אם קידם שד"ל את פתרון הבעיה בהכרעתו: "והנני רואה עתה, כי משמעות הכתובים אינו אלא כפירוש רש"י וכל הקדמונים".

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

בשום פנים, כי הוא היה רואה, שאם הונח כן, תפול התורה בכללה".

ר' יצחק עראמה מצטרף לדברי ראב"ע, ששלל הנחה יסודית נוספת: "ואנשי שקול הדעת אמרו, שלא יתכן שיהיה שליח השם ימיר דבור השם. ואם הוא המיר, איך נאמין בתורתו? גם אלה לא דברו נכונה". כאן הוא מתפנה לפענח את חטאו של משה, אגב סקירת הפירושים והצבעה על חולשותיהם:

זה מה שראיתי להקדימו אל ביאור זה הספור החמור מענין חטאם של משה ואהרן וקנס מיתתם, אשר נאמרו בו דברים רבים, ולא נתקרה הדעת בשום אחד מהם. ולא עוד אלא שהם סותרים זה לזה וטעמי האחת סתירות לזולתו, כמו שנראה שהרמב"ן ז"ל סתר דברי הראב"ע ז"ל הסותר דברי הכל כמו שהוא בפירושו, ודבריו גם הוא נעלמים ממנו ומופלאים מן דעתנו. ואנחנו נרצה בדברים מה שנוכל להולמו כפי השגתנו (=שיהא סביר בעינינו), ומה שיראה לי בו אזכור אותו אחרי זכרון הספקות הנופלות בענין והדעות הנזכרות בו על סדר הכתובים. ויען כי רבו בו הדעות, אזכור אותם על סדר הכתובים שדקדקו אותם איש איש לפי דעתו, ויתבאר איך היו קצתם ספקות לקצתם.

וכאן הוא מונה את הפירושים ומבקרם:

- שמעו נא המורים - משה הקל בכבוד הרבים. רמב"ם סבור שמשה דיבר ברגזנות. אבל רמב"ן הקשה עליו מלשון "יען לא האמנתם" (במ' כ"ב).
- המן הסלע הזה - יש שדייקו מכאן, שהעם הצביע על סלע מסוים ונתקל בהתנגדות משה. רד"ק בפירושו לתהלים מביא בשם אביו פירוש דומה האומר, שהעם דחק בהם להוציא מים מסלע אחר ומשה גער בהם, ובכך המעיט את יכולת ה'. אבל התוכחת "מריתם פי" (במ' כז:ד) אינה מתאימה. וטענתו העיקרית: "שעקרון של דברים חסרו מן הספר וגם כי מה טעם שיענש אהרן".
- המן הסלע הזה נוציא לכם מים - ייחסו הדבר לעצמם. רמב"ן שיבח פירוש זה וייחסו לרבנו חננאל.
- משה היכה את הסלע במקום לדבר, דעת רש"י על פי חכמי המדרש. ויש קשיים על פירוש זה.
- החטא הוא בהכאת הסלע פעמיים.
- "האמנה כי מפני הספקות המגיעות לכל אחד מאלו הפירושים בקש לו החכם בעל ספר העקרים ז"ל צדדים אחרים והיו בעיניו כמוצא מציאה גדולה". לדעת ר' יוסף אלבו, חטאו בכך שברחו לאוהל מועד ולא בטחו בה', כמסופר: "וַיָּבֹא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן מִפְּנֵי הַקֹּהֵל אֶל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד וַיִּפְּלוּ עַל פְּנֵיהֶם וַיֵּרָא כְבוֹד ה' אֲלֵיהֶם" (במ' כ"ו).

ר' יצחק עראמה מסכם עניין זה: "הנה הנם כל הדעות אשר נאמרו בזה הענין על סדר הכתובים עצמן, ונתבאר איך היו סותרין זה לזה, עד שבטוב ההשתדלות לא נשאר בידנו דבר שיתיישב בו הדעת". אבל הוא מכריע: גרעין החטא הוא הכאת הסלע;

אמנם שנתלווה אליו ענין או ענינים נזכרו בשאר הכתובים הבאים בו עד שיהיה החטא הזה מתפשט בכל חלקי הספור אשר יסופר בו ולא בחלק אחד מחלקיו כמו שראו שאר